

גדר משלוח מנות

חיוב משלוח מנות - מקורו וטעמו

כאשר קיבלו היהודים את ההוראה מאחשוורוש להינקם מאויביהם נקבעו ימי נס ההצלה לזמן של משתה ושמחה וכפי שנכתב במגילה¹: "ויכתב פרדכי את הדברים האלה וישלח ספרים אל כל היהודים אשר בכל פדינות הפלך אחשוורוש... לקיים עליהם להיות עושים את יום הארבעה עשר לחודש אדר ואת יום החמישה עשר בו בכל שנה ושנה... והחודש אשר נהפך להם פיגון לשפחה פאכל ליום טוב לעשות אותם ימי פשתה ושפחה וישלוח פנות איש לרעהו ופתנות לאביונים...". זהו המקור למצות משלוח מנות ביום הפורים שהיא אחת ממצוות היום.

ופסק הרמב"ם²: "מצוות יום י"ד לבני כפרים ועיירות ויום ט"ו לבני כרכים להיותם יום שמחה ומשתה ומשלוח מנות לרעים ומתנות לאביונים"... ובטור פסק³: "צריך לשלוח מנות איש לרעהו לפחות בי מתנות לאדם אחד" ובי"ד ביאר את מקור דברי הטור מדברי הגמרא במגילה (ז, ע"א): "תני רב יוסף וישלוח פנות איש לרעהו שתי פתנות לאיש אחד".

וכן פסק מרן בשו"ע⁴, שחייב אדם לשלוח לחבדו שתי מנות בשר או של מיני אוכלים שנאמר "ומשלוח מנות איש לרעהו", שתי מתנות לאיש אחד וכל המרבה לשלוח לרעהו משובח. אף שהמצוה היא שתי מנות לאיש אחד הוסיף בשו"ע כי כל המרבה לשלוח הרי זה משובח.

ה"ח"כ ב"י⁵ מחלק בין עשיר לעני בדין משלוח מנות זו"ל: "ואל העשיר שולח שתי מנות ואל העני מנה אחת ונפקא לן מקרא דכתוב: 'ומשלוח מנות איש לרעהו', שתי מתנות לאדם אחד⁷...".

1. אסתר ט', כ-כב.

2. זמנים, הלכות מגילה ב', יד. וכפר הקשו האחרונים על דברי הרמב"ם מדוע כלל בדין אחד את שאר מצוות היום ולא כתב כל דין בהלכה נפרדת, ועיין ב"פלגי מים" ח"ב שכתב לבאר את דברי הרמב"ם.

3. או"ח סי' תרצה.

4. ב"י או"ח סי' תרצד.

5. שו"ע או"ח סי' תרצה סעי' ד.

6. הלכות פורים סי' מה.

7. וכן פסק ב"משנת בדורה" שם סי' קט.

ונחלקו הפוסקים בטעם למשלוח מנות. בשו"ת "תרומת הדשן"⁸ כתב, כי הסיבה לכך שיש לשלוח מנות היא כדי שיהיה מאכלים לכולם ויוכלו לקיים סעודת פורים, ובכך לא יתבייש העני שאין לו. מטעם זה גם העשיר חייב לתת ולקבל משלוח מנות. "והמנות הלוי"⁹ לרבי שלמה אלקבץ כתב, שהטעם הוא שהמין הרשע אכל קורצא בי אחשוורוש שעם ישראל הוא עם מפורד ומפורד בין העמים תיקנו מרדכי ובית דינו להרבות רעות איש עם רעהו ולשלוח מנות אחד לחבירו. לקמן דנתי בנפ"מ שבין שתי הטעמים. ועתה מצאתי טעם נאה מדוע נותנים במשלוח מנות דברי מתיקה מנות ומגדנות, לפי שחז"ל דרשו על הפסוק "הדודאים נתנו ריח, הדודאים זהו מרדכי ואסתר שנקראים דודאים ע"ש הריח, מרדכי - "מרי דכי" תרגום של מר דרוו. ואסתר נקראת הדסה"¹⁰.

מדוע אין מברכים על מצוות משלוח מנות?

עתה נבוא לבאר מדוע אין מברכים על משלוח מנות ועל מתנות לאביונים ולכאורה יש מקום לקבוע ברכה? אלא אפ"ל בכך מספר טעמים:

א. דעת הרמב"ם בהלכות ברכות¹¹: "כל מצות עשה שבין אדם למקום... מברך עליה קודם לעשייתה". ודווקא מצוות שבין אדם למקום, אבל "מצוות שבין אדם לחברו... אין מברכין עליה"¹². לפי זה מובן מדוע לא תיקנו ברכה על מצוות משלוח מנות, שכן היא מצוה שבין אדם לחברו.

ב. הראשונים¹³, נתנו כלל בברכת המצוות שאין מברכים על מצוה שאינה תלויה כולה ביד העושה כגון: צדקה, ביקור חולים, מפני שעלול להיווצר מצב שבו המקבל לא ירצה לקבל, כמו בנידון דידן, שמקבל המשלוח המנות לא ירצה לקבל את המשלוח וממילא עלול לבוא לידי ברכה לבטלה ח"ו. ויש מהאחרונים¹⁴ שביארו שאם חברו אינו רוצה לקבל מידו את המשלוח המנות, צדקה וכיו"ב, בטלה המצוה ונמצא כי ברכתו לבטלה.

8. סי' קיא.

9. וראיתי דברי המנות הלוי" בשו"ת "באר שרים" לגאון מוהר"ר אברהם יפה שלזינגר גאב"ד גנף. ח"ב סי' כג.

10. בשם "עטרת יעקב וישראל", והובאו דבריו בספר "טעמים החדש", עמ' לה, מהדורת צילום, הוצאת מישור.

11. י"א, ב.

12. "כסף משנה" שם, בביאור דברי הרמב"ם.

13. "עיטור הלכות ציצית" שער ג, ח"ב. שו"ת הרשב"א ח"א, סי' יח, רנד. ח"ג סי' רפג.

14. שו"ת "רב פעלים" או"ח ח"ג, סי' י.

ג. בשו"ת "באר שרים"¹⁵ דן בשאלה זו אגב אורחיה שנדרש הוא לשאלה בדין חיוב ברכה על מצות מעקה, ומחדש כלל גדול. חז"ל לא תיקנו ברכה אלא במקום שהמעשה עצמו מוכיח שלשם מצוה הוא עושה. לדוגמא, אין אדם יושב בסוכה, אוכל מצה, נוטל לולב, בלי שחייבו חכמים, או במקרה כזה וודאי חייב ברכה. משא"כ במשלוח מנות אין הוכחה שהוא עושה זאת מחמת מצוה לפיכך לא תיקנו ברכה. לדוגמא, ברכה על אכילה בערב יום כיפור שהוא מייע מדאורייתא לרמב"ם. ולכן משלוח מנות וסעודה נוהג הדבר בכל ע"ש ויר"ט. שנוהגים להחליף תבשילים או שולחת אישה לחברתה תבשיל שהכינה. ואין זה מעיד כי מחמת המצוה הוא עושה זאת.

שלח מנות ולא נודע מי המקבל - טעמי הפוסקים

לאחר שביארנו את הטעם למשלוח מנות, נברר עתה מהו הדין באדם ששלח משלוח מנות לחברו ולא נודע למקבל מי השולח, האם יצא ידי חובתו? כתב בשו"ת "כתב סופר"¹⁶ לתלות במחלוקת "תרומת הדשן", ו"מנות הלוי". שלדעת "תרומת הדשן" יצא ידי חובה, שכן הטעם למשלוח המנות הוא כדי שהיה לאדם מאכלים טובים לסעודת פורים. והנה התוצאה שלפנינו היא שלמקבל יש מה לאכול בסעודת פורים ולכן יצא ידי חובה. אולם לדעת "מנות הלוי" שהמטרה של המשלוח המנות הוא כדי להרבות רעות אהבה ושלוש. אז נחסר עניין האהבה כאשר המקבל אינו יודע מי שלח לו, ולכן אינו יוצא ידי חובה.

בהתאם למחלוקת זו, נבוא לפשוט את הדין של עני המתפרנס מן הצדקה האם חייב במשלוח מנות. ועל כך כתב ה"משנה ברורה"¹⁷ שעני המתפרנס מן הצדקה אף על פי שחייב במשלוח מנות פטור ממתנות לאביונים. וסדרת ה"משנה ברורה" לפטור את העני ממתנות לאביונים היא, מאחר והעני אביון בעצמו ונצרך הוא, לא נחייבו לדאוג לצורכי אחרים. אולם לדעת "מנות הלוי", שהטעם למשלוח מנות הוא בכדי להרבות רעות, מובן הדבר ואינו קשה. אבל לדעת "תרומת הדשן" שסובר שכדי שיהיה לאדם צורכי הסעודה מדוע שלא נפטור אותו מהאי טעמא שפטור ממתנות לאביונים. ולפי זה אפשר לומר בהשקפה ראשונה כי ה"משנה ברורה" ס"ל כדעת ה"מנות הלוי". אבל בהשקפה שנייה אפשר לומר יסוד¹⁸, כי

15. ח"א, סי' סב.

16. ארי"ח סי' קמא.

17. תרצד סי' א.

18. יסוד זה הוא בהתאם לשו"ת "חתם סופר" סי' קצו.

אין דומה מתנות לאביונים למשלוח מנות. לפי יסוד זה לא ניתן להסיק האם דעת ה"משנה ברורה" שמקורו מדברי ה"פרי חדש", ס"ל כדעת "מנות הלוי" או "תרומת הדשן".

בשאלה זו כתב ה"חתם סופר"¹⁹, שתלוי הדבר במחלוקת בין הפוסקים בדבר טעמי המצוה אם הדבר הוא גדר לצורכי הסעודה הרי יצא ידי חובה כי אין אני מחויב לדעת מי נתן. אבל אם זה מטעם רעות, הרי נחסר פה כל עניין הרעות שהרי אינו יודע מי נתן. ולדעת ה"פרי חדש" הסובר שעני המתפרנס מן הצדקה חייב במשלוח מנות (הובאו דבריו ב"משנה ברורה") ביאר ה"חתם סופר" שהגדר למשלוח מנות הוא הכנה לצורכי הסעודה והוא כתוצאה מהסיבה דהרבות רעים. שכדי להרבות רעים תיקנו שידאגו לצרכי סעודה של אחרים, ועל כן אזלינן לחומרא לשני הצדדים, שמצד אחד לא מועיל מחילה דכיוון שלמקבל אין צרכי סעודה ומצד שני גם העני צריך ליתן משלו מנות כיוון דביסודו של דבר הוא כדי להרבות רעים והרי גם העני מתחייב בזה. אלא שלפי זה יש צורך ללכת אחרי סברת ה"כתב סופר"²⁰, שלפי ה"פרי חדש" הטעם הוא משום צרכי סעודה יוצא ידי תובתו גם אם אין המקבל יודע מי שולח לו. וביסוד של דבר הוא להרבות רעים הרי ברור הוא שלא יוצא ידי חובה שכן אין המקבל יודע מי שלח אליו.

משלוח מנות קודם פורים כאשר מתקבל ביום פורים

ב"באר היטב"²¹ נסתפק בשאלה זו וז"ל: "עוד נסתפקתי מי ששלח לחבירו שבמדינת הים שני מנות או שתי מתנות לשני אביונים קודם פורים ובפורים עצמו. בוודאי מגיעים לידו, אי יוצא ידי חובה או דילמא כיוון דפורים עצמו, שהוא שעת החיוב, הגיעו לידו, נפיק. עיין "יד אהרן" שדעתו נוטה דיוצא י"ח שפיר, ע"ש...". עכ"ל.

ברור ששאלה זו עומדת סביב החלוקה "חפצא" או "גברא"²², על מה מסתכלים, האם על המשלוח או על המשלח. וניתן לתלות שאלה זו במחלוקת ה"תרומת הדשן" וה"מנות הלוי". שלפי "תרומת הדשן" יוצא ידי חובה מאחר ותפקיד המשלוח מנות הוא כדי שיהיה לו צרכי סעודה והנה המשלוח הגיע ביום הפורים

19. שו"ת "חתם סופר", או"ח סי' קצו.

20. שו"ת או"ח שם.

21. או"ח תרצה, ס"ק ז.

22. בענין החלוקה לשתיים "חפצא" ו"גברא" עפ"י שיטת הרונצובר יש לעיין ב"מפענת צפונות" בהקדמה, וב"אישים ושיטות" בשיטת הרונצובר.

ולכן יוצא ידי חובה. מה שאין כן לדעת ה"מנות הלוי" שזה כדי להרבות רעים, אינו יוצא ידי חובה כי בעת ששלח את המנות לא היה חייב במשלוח מנות - ולא היה חייב משום רעים.

בפורים יש לעשות פעולות שיפעלו את עניין הרעות. החיוב הוא ביום הפורים והתוצאה אף היא צריכה להיות ביום הפורים. יוצא אפוא, כי ה"מנות הלוי" פוסק שמשלוח מנות הולך אחר המשלח לאמור "גברא". ולפי חילוק זה משמע כי הי"ד אהרון" פוסק כשיטת "תרומת הדשן" ולכן יוצא ידי חובה ומסתכל על המשלוח, ולא על המשלח.

אף הי"ערוך השולחן²³ נקט שהטעם למשלוח מנות הוא כדי להרבות רעים ולכן פסיקתו הולכת תמיד עפ"י שיטת ה"מנות הלוי" ולכן פסק שאם מחל המקבל על המשלוח מנות שלו ולא רצה המקבל לקבלם מיד הנותן, יצא השולח ידי חובה. והסיבה לכך, כי קיימת כאן רעות ושלוש בין הנותן למקבל. ולכן פסק עוד כי אם המקבל לא יודע מי שלח לו, לא יצא ידי חובה. והטעם לכך כי נחסר שמו של הנותן וממילא נעדרת הרעות שבין הנותן למקבל. לפי החילוק שהזכרנו לעיל, שפיר פסק הי"ערוך השולחן" שאם שלח אדם לחברו משלוח מנות לפני הפורים והגיע ביום הפורים, פשיטא שלא יצא ידי חובה מטעם שנתבאר לעיל, כי נחסר כל עניין הרעות²⁴.

ראיתו²⁵ נפ"מ חשובה בדיון משלוח מנות שלדעת ה"מנות הלוי" יצא ידי חובה, משא"כ לדעת "תרומת הדשן" לא יצא ידי חובה. והוא במה שהורגלו לשלוח הרבה ממתקים ואין יוצאים בזה ידי חובת משלוח מנות לדעת "תרומת הדשן". שכן איזה סעודה אוכלים בה ממתקים ולכן רק אם שלח דברי אוכל ממש ולא ממתקים, יצא ידי חובה. כי הטעם לדעת "תרומת הדשן" הוא כדי שיהיה לו צורכי סעודה. משא"כ לדעת ה"מנות הלוי" בודאי יצא ידי חובה, שכן הוא מרבה רעות.

נפ"מ נוספת, שאם שלח לרבו, הרי לדעת ה"מנות הלוי" לא יצא, כי לא שייד לומר רעות כלפי רבו, שאין רבו נקרא רעו. משא"כ לדעת "תרומת הדשן" שיצא ידי חובת משלוח מנות.

23. ארוח ס"י תרצד, טז-יז.

24. וכ"כ בשו"ת "באר שרים" ח"ב, סי' כג. ומסק בשם שו"ת "יהודה יעלה" עיי"ש.

25. "תשובת והנהגות" ח"ג, סי' רלו.